

UTICAJ MEĐUETNIČKIH KONTAKATA NA POTENCIJAL NADILAŽENJA PODJELA U POSTKONFLIKTNIM DRUŠTVIMA

(Kostovicova, Denisa (2023). *Reconciliation by Stealth: How People Talk about War Crimes*, Cornell University Press)

UDK 316.644-057.874:323.1(048.83)

DOI 10.7251/DEFSR2454143E

COBISS.RS-ID 141349633

Stefan Elezović¹

Denisa Kostovicova, profesor na Institutu za evropske studije Londonske škole za ekonomiju i političke nauke, autor je knjige „Pomirenje iz potaje: Kako ljudi govore o ratnim zločinima. Knjiga je posvećena: „Onima koji traže pravdu poslije zulumata i onima koji u toj potrazi pomažu“. Kostovicovu je u ovom djelu, više nego samo nasilje na prostoru bivše Jugoslavije, zanimala komunikacija između pripadnika različitih etničkih grupa. Naime, nasilje devedesetih godina i nasilje s početka 21. vijeka na prostoru bivše Jugoslavije naslijedio je narativni sukob, verbalni sukob vizija. Verbalno sukobljavanje naročito se ispoljava kada su u pitanju ratni zločini, odnosno stradanje u relativno bliskoj prošlosti. Dominantni etnocentrički javni diskursi onemogućavali su i dalje onemogućavaju pomirenje. „Pomirenje iz potaje“ je, upravo, rezultat nastojanja pomenute autorke da negativan efekat javnih diskursa na proces međuetničkog pomirenja ispita, odnosno provjeri.

Denisa Kostovicova je primarno analizirala transkripte diskusija koje je organizovao REKOM (Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim grubim povredama ljudskih prava počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine). REKOM predstavlja multietničku inicijativu civilnog društva u cilju ostvarivanja pretpostavki međuetničkog pomirenja i po-

¹ Doktorand sociologije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.

vjerenja. Inicijativa REKOM rezultat je korespondencije tri nevladine organizacije iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Nevladine organizacije su kontaktirale ljude iz različitih etničkih grupa u vezi sa pitanjima pretrpljenih masovnih zločina. Etničke grupe na Balkanu uglavnom ističu i preuveličavaju zločine počinjene od strane drugih, dok opravdavaju vlastita zlodjela. Empatija prema stradalim sunarodnicima ne važi i za pripadnike drugih etnija, njihove patnje i žrtve, ako već nisu nepostojeće, prosto su manje. Misija REKOM-a je, kao što i autorka ističe, nastala iz potrebe da se uvaži patnja svih žrtava u regionu, što će otvoriti perspektivu suočavanja sa zlodjelima iz devedesetih godina dvadesetog vijeka.

Misija REKOM-a podrazumijevala je regionalni proces javnih konsultacija od 2006. do 2011. godine. Cilj konsultacija, koje su se održavale u različitim republikama i gradovima bivše Jugoslavije, dakle na regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou, bio je identifikacija odgovarajućeg mehanizma za suočavanje sa nasilnom prošlošću. Na konsultacijama su učestvovalе žrtve nasilja iz različitih etničkih grupa, ukupno oko 6.000 ljudi iz etničkih grupa uključenih u ratovima tokom raspada Jugoslavije. Tokom REKOM diskusija, cjelokupna korespondencija je zabilježena. Autorka je izvršila kvantitativnu analizu sadržaja transkripata sa pomenutih diskusija, koju je kombinovala sa sopstvenim terenskim radom na Balkanu, pod kojim se podrazumijevaju polustrukturirani intervjui, fokus grupe, opservacija sastanaka REKOM-a i drugih radionica. U svim dijelovima knjige, autorka kombinuje kvalitativni i kvantitativni metodološki pristup. Kostovicova, za razliku od većine naučnika koji se bave društvom, smatra da etnički identitet, odnosno njegove manifestacije sadrže pozitivan potencijal za stvaranje solidarnosti koja nadilazi etnička ograničenja. „Ove diskurzivne prakse identiteta poništavaju razorne politike identiteta i otvaraju put pomirenju tokom diskusija o ratnim zločinima“ (str. 5). Drugim riječima, Kostovicova analizira rezultate do kojih su dovele REKOM diskusije implicitno akcentujući esencijalnu važnost bliskog kontakta ili kontinuiranih relacija pripadnika različitih etničkih grupacija.

Naučnici, ističe Kostovicova, ne primjećuju važan, vjerovatno i ključan, element u obnovi međuetničkih odnosa, a to je međuetnički dijalog, neposredan i otvoren kontakt pripadnika različitih etničkih grupa. Međuetnički odnosi se na ovaj način obnavljaju „prikriveno“ ili „nevid-

ljivo“, odnosno tajno, kao što naslov knjige upućuje. Važnost etničkog identiteta, koja raste usljed sukoba, ne mora nužno označavati eliminaciju korespondencije sa pripadnicima drugog etnosa. Štaviše, međuetničke interakcije razotkrivaju fenomenološku dimenziju stradanja, individualnu patnju žrtava u kojoj se razotkriva perspektiva ostvarivanja i univerzalne, ljudske solidarnosti. Direktno suočeni s patnjom drugih, ljudi razumiju potrebu za utjehom, nadoknadom, nekom vrstom retribucije za ono pretrpljeno, izgubljeno i doživljeno.

Kao pretpostavljeni okvir ostvarivanja pomirenja Kostovicova nas upoznaje sa onim što naziva „tranzicionom pravdom“. Tranziciona pravda podrazumijeva da „*društva moraju eksplicitno obraditi svoje nasljeđe nasilja*“ (Paige, A., 2009: 334; prema Kostovicova, 2023: 6). Ovo određenje Kostovicova ističe kao ključnu i isključivu trajnu poveznicu između postautoritarnih, postkomunističkih (političkih tranzicija) i postkonfliktnih tranzicija, to jest, prelaza iz ratnog u mirnodopsko stanje. Kostovicova, zapravo, konstatuje negativno dejstvo potrage za tranzicionom pravdom. Potraga za pravdom u postkonfliktnim društvima najčešće utiče na daljnji razvoj antagonizama među različitim etničkim grupama, te sprečava pomirenje i objektivan, uvažavajući odnos prema stradalima. Za samo razumijevanje fenomena pomirenja jeste, pak, nužno da se upoznamo i sa načinom na koji ljudi razgovaraju o ratnim zločinima u nastojanju da dođu do pravde. Kostovicova naglašava da su deliberativno orijentisane diskusije pripadnika sukobljenih etničkih grupa o ratnim zločinima i njihovim posljedicama pretpostavka dolaska do pomirenja. Ljudi u podijeljenim društvima se, diskutujući o strategiji tranzicione pravde, mogu približiti, čak i kada se u stavovima razilaze.

U prvom poglavlju „Pomirenja iz potaje“, naslovljenom „Ratni zločini i pravda na Balkanu“ autorka nas obavještava o osnovnim idejama REKOM-a, zagovornicima, ali i protivnicima ovog projekta. Proces tranzicione pravde koji je zagovarao REKOM direktno je ugrožavao etnošoviniistički diskurs kojim se osiguravao izolacionizam etnije i nominalni ekskluzivizam grupe kojim se osiguravala praktična nadmoć nacionalnih elita. Autoviktimizacija i slične pojave, koje su stalno obilježje etnonacionalističkog narativa u bivšim jugoslovenskim republikama, REKOM je dovodio u pitanje. Osnovna ideja REKOM-a je priznavanje svih žrtava.

Nedvosmisleno, REKOM je direktno ugrožavao etnonacionalistički diskurs koji ima monopol nad interpretacijom ratne prošlosti.

“Etnički nacionalizam je podsticao nasilje. Ovaj tip nacionalizma odbijao je tolerisati etničke druge unutar nacionalne države. Etnička mobilizacija, što je prethodila nasilju, konstruisala je etničkog Drugog kao neprijatelja. Kao posljedica toga, etničnost je postala ‘pitanje života ili smrti’. Ipak, etnička logika nasilja ne znači i da je etničnost bila uzrok sukoba” (str. 19).

Traumatično nasljeđe međuetničkih sukoba je instrumentalizovano kako bi se podstakla nacionalistička osjećanja i ojačala vlast nacionalnih elita. Istovremeno obezvrijeđeni su, skrajnuti, marginalizovani i delegitimisani svi pokušaji, od strane političkih i civilnih organizacija, stvaranja demokratskih alternativa nacionalističkim rješenjima, programima, politikama, vizijama. Između ostalog, autorka nas upoznaje sa određenim nastojanjima nevladinih organizacija da se učini iskorak u međuetničkom pomirenju, odnosno negativnim reakcijama, osporavanjima i podvalama etnonacionalističkih elita, koje su tendenciozno interpretirale nastojanja ostvarenja tranzicijske pravde kao pokušaje minimiziranja, delegitimiranja i sporenja sopstvenih žrtava od strane Drugih.

Drugo poglavlje: “Uvođenje identiteta u postkonfliktnu deliberaciju”, pojašnjava pojam deliberacije, te eksplicira karakter relacije deliberacije i tranzicijske pravde. Deliberaciju Kostovicova smatra pogodnim, efikasnim oruđem za eliminaciju pristrasnosti spram etničkog Drugog. “Orijentacija deliberacije prema drugima uključuje principe refleksivnosti i reciprociteta; deliberatori razmatraju svoje pozicije, vagajući ih u svjetlu protivargumenata” (str. 36). Deliberacija je, osim toga, orijentisana ka opštem dobru, dakle, prevazilazi uglavnom diskriminatornu etnocentričku logiku. Autorka se, u ovom poglavlju, dotiče brojnih stavova različitih autora koji se tiču deliberacije u podijeljenim društvima, te nas obavještava o relevantnim primjerima deliberativnih eksperimenata, na osnovu kojih se može procijeniti karakter, važnost i nužnost deliberacije u postkonfliktnom okruženju. “Kada ljudi, zbog svoje etničke pripadnosti, umiru ili pate u ratu, ratna povreda postaje simbol te pripadnosti” (str. 41). Unutargrupna (etnička) solidarnost, koju ratno stradanje cementira, u postkonfliktnim društvima, suprotstavljena je oblicima solidarnosti koji je nadilaze.

“Kvantifikacija diskursa u tranzicionoj pravdi” naslov je trećeg poglavlja. U ovom poglavlju se razmatraju instrumenti kvantifikacije, odnosno načini mjerenja koji su korišteni za utvrđivanje deliberativnosti diskursa u postkonfliktnim društvima. Za proučavanje pomirenja i tranzicione pravde korišten je Discourse Quality Index (DQI). Ovaj indeks se obično koristi kako bi se ocijenila efikasnost, jasnoća i relevantnost komunikacije u okviru određenog konteksta. Analiza sadržaja razotkriva formalne načine na koje ljudi stupaju u interakciju sa pripadnicima drugih grupa (drugim diskursima) tokom deliberacije. Kostovicova, u četvrtom poglavlju: “Riječi razuma i razgovor o bolu”, nastoji doći do zaključka kakva je kvalitetna deliberacija o ratnim zločinima. U osnovi se pokazalo da su akteri znatno skloniji izraziti empatiju prema Drugome ukoliko se patnja drugog saopštava kao lična, individualna patnja. Slično tome, kada je, primjera radi, riječ o rodu, pokazuje se da žene imaju veću sposobnost deliberacije, s obzirom da su, između ostalog, znatno empatičnije u odnosu na muškarce.

“Ko se slaže, a ko ne” naslov je petog poglavlja. U ovom poglavlju autorka nas upoznaje sa konceptom interaktivnosti. “Interaktivnost odražava i bihevioralnu i sadržajnu dimenziju diskursa (str. 90). Obnavljanje etničkih odnosa posredstvom deliberacije, u podijeljenim, postkonfliktnim društvima, nužno počiva na pristojnosti u komunikacijskoj razmjeni. Poštovanje sagovornika u komunikaciji isto je što i poštovanje njegovog imena, porijekla, stava, mišljenja, identiteta. Na osnovu kodiranja govornih činova² u REKOM-u, primijećena je veća interaktivnost preko etničkih granica, nego u granicama sopstvene grupe. Na osnovu dobijenih podataka, autorka je zaključila da kod ljudi postoji volja za interakcijom sa članovima drugih etničkih zajednica o temi rješavanja pitanja ratnih zločina i nasljeđa nemile prošlosti. Istraživanja potvrđuju da ljudi biraju politički similarne partnere za diskusiju. U vezi same prirode interaktivnosti, čak i kada je riječ o potpunom neslaganju, odnosno oprečnim stavovima, u interaktivni proces su involvirani pripadnici različitih etničkih grupa. Postojanje normativnih pretpostavki koje omogućavaju ovakvu uključenost predstavljaju neophodnu osnovu za poboljšanje međuetničkih odnosa.

2 Govorni činovi se definišu kao izjava koja sadrži stav o razmatranoj temi (str. 97).

„Diskurzivna solidarnost protiv politike identiteta” naslov je šestog poglavlja knjige “Pomirenje iz potaje”. U ovom poglavlju, autorka osvjetljava efekat izražavanja etničkih identiteta ljudi na ciljeve deliberacije. Deliberacija trasira izražavanje etničkog identiteta na uvažavajući, respektabilan način, tako da prihvata Drugog. Postkonfliktna društva na Balkanu realizovala su se kao, uglavnom, etnički homogeni prostori. Slučajevi nastojanja intenziviranja ili produbljivanja međuetničkog kontakta od strane država jenjavaju. Slične akcije uglavnom su rezultat djelovanja nevladinih organizacija i civilnih inicijativa. “Organizatori i učesnici REKOM konsultacija bili su svjesni opasnosti od politizovanog etničkog identiteta. Proces je smatran ‘zagađenim’, ‘identitarnom noćnom morom’ karakterističnom za politiku balkanskih država iz kojih potiču učesnici” (str. 111). Svi oni, koji su, prema Kostovicovoj, dio etničkog diskursa, bili su svjesni opasnosti da postanu izopštenici, zbog održavanja i uspostavljanja solidarnosti sa pripadnicima druge etničke grupe ili drugih grupa.

„Marginalizacija žrtava od strane pripadnika iste etničke grupe bila je još jedna važna spona za emotivno usklađivanje sa žrtvama iz drugih etničkih grupa, koje su, takođe, prepoznate kao omalovažavane u sopstvenim zajednicama. Kako je to jedan učesnik izrazio: ‘Važno je da vidim da ovdje ne postoji princip etničke pripadnosti. Postoje dvije kategorije: jedna je kategorija počinioaca, a druga jednakost svih žrtava kojima treba pomoći’” (str. 120).

“Pomirenje iz potaje” je djelo koje se ne bavi uzrocima etničkih podjela, međutim predstavlja solidan prikaz civilne inicijative, odnosno njenih implikacija, te predstavlja bitan korak u stvaranju povoljnih okolnosti za suočavanje sa nasljeđem ratnih zločina. Kroz REKOM projekat ispituje se vrlo bitna komponenta međuetničkog pomirenja, koja je, gotovo u pravilu, zanemarena od strane naučnika koji se bave interetničkim relacijama, naročito kada je u pitanju stvaranje pretpostavki za njihovo međusobno povjerenje. Denisa Kostovicova, upućujući se u sadržaj REKOM-ovih konsultacija, vrši ispitivanje učinaka, posljedica, rezultata analiziranih diskusija da bi se došlo do što objektivnije procjene relevantnosti i značaja uticaja interetničke korespondencije za interetničko uvažavanje, poštovanje, te za konačno, zajedničko, nepristrasno suočavanje sa nasljeđem ratnih zločina na prostoru bivše jugoslovenske drža-

ve. Važnu ulogu u ostvarenju međuetničkog pomirenja ima i deliberacija. Zaključak je da deliberacija može biti dio rješenja sukoba. Diskutovanje ljudi iz različitih etničkih grupa može podstaći solidarnost koja nadilazi etničku. Pitanje ratnih zločina i ratnih trauma, za uspješnu realizaciju, neophodno je razmatrati unutar diskusija mimo pitanja identiteta. Cilj je osuditi zločinački čin. Ova knjiga razotkriva ozbiljan potencijal za interetničko pomirenje. Istovremeno Denisa Kostovicova nam ovim djelom pruža svjedočanstvo o poduhvatu preduzetom zarad izgradnje mira na Balkanu.